

РОЗДІЛ II. СЛОВОТВІР: НАПРЯМИ, АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олена Донцова

УДК 811.161.2

АТРИБУТИВНИЙ КОМПОЗИТНИЙ КОМПЛЕКС
(на прикладі атрибутивного композитного комплексу «-окий»)

У запропонованому дослідженні виводиться нова композитна одиниця – атрибутивний композитний комплекс, яка являє собою сукупність композитів, що мають тотожний формально-семантичний ономазіологічний базис. Для встановлення напрямків опису зазначеної одиниці автор аналізує атрибутивний композитний комплекс «-окий (з певними очима)». Базовим напрямком визнається встановлення реєстру ономазіологічних моделей, у яких цей комплекс реалізується.

Ключові слова: атрибутивний композитний комплекс, номінатема, ономазіологічний базис, ономазіологічна ознака, ономазіологічна модель.

Розробка теорії номінатемами, представлена у роботах В.І. Теркулова [Теркулов 2007; Теркулов 2010] та його учнів [Блюмина 2009; Блюмина 2011; Дьячок 2010; Капшук 2009; Карлова 2009; Карлова 2010; Покотило 2010], потребує продукування нового погляду на певні устояні категорії не тільки ономазіології, але й граматики, лексикології, словотвору. Особливо цікавою є нова інтерпретація системи композитів будь-якої мови. Вже існують роботи, що рухаються в межах нової парадигми. Але вони торкаються, по-перше, лише композитів російської мови, а по-друге, лише субстантивних номінатем. У нашому дослідженні уперше здійснюється опис з позицій новітнього номінатемного підходу атрибутивних одиниць.

Об'єктом розгляду стає одиниця, яку ми називаємо **атрибутивним композитним комплексом**. На відміну від номінатемами це не номінативна одиниця. Це лише сукупність атрибутивних композитів, що мають тотожний ономазіологічний базис. Вони є лише формально взаємопов'язаними однокореновими композитними словами, що виступають у синтагмах лише актуалізаторами певних ознак номінатем (зазвичай – субстантивних).

Актуальність роботи зумовлено вже тим, що такі одиниці ще ніколи не розглядалися наукою, а тому потребують розробки моделей свого опису.

Метою нашого дослідження виступає визначення поняття «атрибутивний композитний комплекс» та розробка моделей його опису.

Заявлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**: 1) дефінувати поняття атрибутивний композитний комплекс; 2) визначити шляхи класифікації атрибутивних композитних комплексів; 3) виявити базові ономазіологічні моделі атрибутивного композитного комплексу «-окий»; 4) виявити базові моделі формального атрибутивного композитного комплексу «-окий».

Атрибутивний композитний комплекс, на наш погляд, це сукупність композитних атрибутів, що мають однаковий ономазіологічний базис. Ономазіологічні ознаки цих одиниць вказують на те, яким чином зазначений ономазіологічний базис може актуалізуватися у залежних словах. Наприклад, до одного атрибутивного композитного комплексу належать всі композити, що мають ономазіологічний базис «-кутний», утворений від *кут*: **П'ятиверстний, Багатокутний, Трикутний, Чотирикутний, П'ятикутний, Шестикутний, Многокутний, Прямокутний, Восьмикутний, Рівнокутний, Гострокутний, Тупокутний**.

Зрозуміло, що найголовнішим напрямком дослідження таких одиниць є встановлення реєстру ономазіологічних моделей, за якими вони утворені. Встановлення ономазіологічних моделей (ОМ) передбачає атрибуцію композиту за моделлю формування ономазіологічної структури його значення, що включає головний (ономазіологічний базис) і уточнюючий (ономазіологічну ознаку) компоненти найменування [Dokulil 1962: 146].

Покажемо ономазіологічні моделі, які видаються нам найважливішими при описі атрибутивних композитних комплексів, на прикладі композитів, що мають однаковий ономазіологічний базис «-окий», утворений від іменника *очі*. У композитах, що розглядаються нами, базисну функцію виконує головне слово твірного словосполучення, а ознакову – залежне.

В межах атрибутивного композитного комплексу «-окий» виділяються наступні ономазіологічні моделі.

1. Статус за кольором. ОМ: Предмет + колір (13 прикладів, 32,5% від загальної кількості розглянутих композитів зазначеного комплексу), наприклад, **голубоокий** – з **голубими очима**: **Голубооки люди здібніші від тих, хто має темний колір очей** – Але, впорядкувавши зібрану інформацію, проаналізувавши її, вони (американські вчені) дійшли висновку, що люди з **голубими очима**, як правило, досягають кращих успіхів у навчанні, у них більш розвинене стратегічне мислення, навіть у шахи, у гольф вони грають краще (<http://www.volyn.com.ua/printver.php?rub=12&article=3&arch=1108>). Ми розрізняємо два типи кольоропозначень у цьому атрибутивному комплексі.

а. Прямі позначення кольору радужної оболонки ока: **голубоокий** (з голубими очима), **сизоокий** (з сизими очима), **зеленоокий** (із зеленими очима), **червоноокий** (з червоними очима), **кароокий** (з карими очима), **сіроокий** (з сірими очима), **золотоокий** (з золотими очима), **синьоокий** (із синіми очима),

блакитноокий (із блакитними очима), **чорноокий** (із чорними очима) тощо. Наприклад: *Людина із чорними очима* здатна усі й усіх принести в жертву своїм страстям, а якщо врахувати, що вона часом сама не знає, чого прагне, то стане ясно: **чорноокий** далеко не подарунок! (http://ladybird.ucoz.ua/publ/diznajsja_bilshe_pro_sebe/kolir_ochey_ta_ljudska_osobistist/2-1-0-6); *Дівчина з синіми очима* – **Синьооки** – дуже привабливі (<http://zhenskij-sajt.ru/krasa/makijazh/203-siny-kolr-ochey-sino-zeleniy-kolr-ochey-dvchina-z-sinmi-ochima-foto.html>); Також як і блондинки, брюнетки з **сірими очима** можуть бути різними – *Стилісти стверджують, що сіроокий дамам дозволено практично все: маючи такі очі, немає обмежень заборон і кордонів для фантазії* (http://www.nashakrasa.com.ua/sekretikrasoti/Makijazh_dlya_sirih_ochey_varianti_na_vsi_vipadki_zhittya.html).

б. Позначення інтенсивності кольору радужної оболонки ока, наприклад, **світлоокий** (із світлими очима/очами), **темноокий** (із темними очима/очами), **ясноокий** (з ясними очима): *Часто трапляється так, що дитина народжується зі світлими очима (світло-блакитними або світло-зеленими), але з часом вони темніють і стають темно-сірими або навіть карими.* – Звичайно, це спрощена схема, успадкування кольору очей набагато складніше, але в будь-якому випадку кароока дитина у **світлооких** батьків народитися не може (а ось навпаки – цілком реально) (<http://vseznajka.com.ua/?p=7879>); Це був серйозний, правдивий, православний молодий чоловік з **ясними очима** – Серйозний **ясноокий** товариш написав мені, що у нього є духівник, порадами якого він керується (<http://depot.in.ua/rozpachu-ne-zdavajtesja>).

2. Статус за фактурою. ОМ: Предмет + фактурою (8 прикладів, 20%). У цьому випадку атрибут вказує на певну фізичну ознаку, зовнішню характеристику очей: **каправоокий** (з каправими очима), **зизоокий** (із зизими очима), **скалоокий** (квазікомполит), **вирлоокий** (квазікомполит), **різноокий** (з різними очима), **сліпоокий** (зі сліпими очима), **видроокий** (з видраними очима), **косоокий** (із косими очима). Наприклад: *Нічними сутінками, як добрі люди йдуть у стебло, таці з панського ліса, висолопивши язика, грабове ріща, щоби було чим під триніжками закоптити, але слухай, як трава росте! – аби лиха година не наднесла того лісничого з каправими очима!..* – Стояла вона над самим потоком, напроти старої і ще відразливішої гарбарні, відки щотижня два трудоваті **каправооки** робітники виносили ношіями спотребований і перекашений луб (dnipro-ukr.com.ua/school_literature-3715.html); Цікаво, що в Туреччині єдині тварини, яким дозволяється безперешкодно входити в мечеть, – це саме білі кішки, особливо з **різними очима** (за легендою пророк Мухаммед був теж **різноокий**) (uadog.info/porodi-kishok/angorska-kishka.html).

3. Статус за кількістю. ОМ: Предмет + кількість (5 прикладів, 12,5%). Потенційно компонент «-окий» може бути вживаним з будь-яким числівником. Але в нас відзначаються лише ті атрибутивні композити, які відзначаються у словниках української мови, тобто ті, що є загальноновживаними: **чотириокий** (з чотирма очима), **одноокий** (з одним оком), **двоокий** (з двома очима), **стоокий** (зі ста очима), **тисячоокий** (з тисячею очей). Наприклад: *Відьом я відчуваю, як той собака з чотирма очима.* – *Колись на господарстві нарошине тримали собак з білими цятками над очима, так званих «чотириоких»* (lirnyk-sashko.com/date/2011/01); *Лихо змальовували як одноокого велетня або як страшну, високу, худорляву, криву, огидну стару-людоджерку з одним оком посеред лоба* (uk.wikipedia.org/wiki/Лихо).

4. Статус за виразністю. ОМ: Предмет + різновид виразності (5 прикладів, 12,5%): **веселоокий** (з веселими очима), **кислоокий** (з кислими очима), **грізноокий** (з грізими очима), **хитроокий** (з хитрими очима), **гостроокий** (з гострими очима). Наприклад: – *Гриню, тобі пора женитись, – каже Одарка, приземкувата, веселоока, з напущеною аж на брови хусткою – Бригадиром будівельників тут теж товариш Дорошенкової молодості – Андрій Бойко, жславий, легкий, ніби висушений часом чоловік з веселими, поривно-молодими очима* (О. Гончар. Тронка); *Ні міліція, ні червоні жандарі чи, як їх назвав дідок, «кружи душоїдні» з гострими очима, ані трішки не зважали на горе – Сидить гостроокий хтось, ніби золотий, цілком литий, – з червонастим виблиском; в короні чудній і пишній одежі* (В. Барка. Жовтий князь).

5. Статус за функціональною ознакою. ОМ: Предмет + інтенсивність його дії (3 приклади, 7,5%): **швидкоокий** (зі швидкими очима), **прудоокий** (з прудкими очима), **бистроокий** (з бистрими очима). Наприклад: *І вона скаже, що це приємні створення, гармонійно складене, з швидкими очима* (<http://uadog.info/mishi-ta-schuri/domovi-mishi.-mishka-norushka.-vidnosini-z-lyudinoyu.html>) – *Ми зблизилися, бо це ж саме мені заподіяв якийсь швидкоокий мурин під Трентіно* (http://chtyvo.org.ua/authors/Andriashyk/Liudy_zi_strakhu.txt); *Воєвода Ольстин Олексич, круглоголовий, чорний, з бистрими, трохи розкосими очима, які він успадкував від матері-ковуйки, гаркавив: – Княже, бгатіє! А повегнімо на Огіль та вдагимо тамтеших половців! – Святослав – високий, поважний, сивоголовий, з великим гачкуватим носом; Рюрик – молодший, чорночубий, середній на зріст, бистроокий, рухливий і, видно, запальний* (<http://lib.spnet.ru/koi.pl/SU/UKRAINA/MALIK/cherleni.txt>).

6. Статус за розміром. ОМ: Предмет + розмір (2 приклади, 5%): **великоокий** (з великими очима), **вузькоокий** (з вузькими очима). Наприклад: *Вже видно кошлаті малахаї вершників, широкі вилицюваті обличчя з вузькими очима, криві шаблі при боках – Яка різниця, хто знелюднював наші землі: вузькооки вершники, пихаті шляхтичі, бундючні арійці чи нахабні будьонівці?* (<http://ukrcenter.com/Форум>)...9/Голодомор-1932-33-рр).

7. Статус за зразком. ОМ: Предмет + корелятив (2 приклади, 5%): **хижоокий** (з хижими очима, з очима як у хижака), **волоокий** (з очима як у вола). Наприклад: *Цікаво прослідкувати еволюцію у Гоголя образу диявола, чорта, нечистого – від європейських зразків, від того ж гетевського Фауста до Басаврюка з очима, як у вола, з волоссям, як щетина («Ніч на Івана Купала»), до смішного німця-чортика («Ніч перед Різдом»)*

(http://www.ktm.ukma.kiev.ua/show_content.php?id=1347) – В порозі гостя стріли високий ставний чоловік у вишиванці та шароварах і волоока білява жіночка в сорочці (<http://literatura.kh.ua/books/biogr/shevchuk.htm>).

8. Статус за розташуванням. ОМ: Предмет + розташування (1 приклади, 2,5%): **низькоокий** (квазікомполит), наприклад: *Не встиг отець Ісакій сісти, як двері знов рипнули і в келію увійшов отець **низькоокий**, ще й видроокий, з скалкою на одному оці* (http://lib.guru.ua/SU/UKRAINA/NECHUJ_LEVIC_KIJ/afonskii.txt).

Поняття атрибутивного композитного комплексу, таким чином, дозволяє визначити базові напрямки композитної категоризації однотипних атрибутивних ознак концептів, що об'єктивуються за допомогою однакових за ономаціологічним базисом атрибутивних одиниць. Робота показує, що атрибуція рухається зазвичай у межах однотипного формального та ономаціологічного членування дійсності.

Перспективним постає не тільки створення відповідних лексикографічних праць, що протоколюють однакові за ономаціологічним базисом атрибутивні одиниці, але й інтегрування встановлених ономаціологічних моделей у системи машинного перекладу.

Крім того, перспективним є створення стійкої системи моделей атрибутивної категоризації у системі атрибутивних композитних комплексів.

Література

Блюміна 2009: Блюміна, О.В. Исходные модели образования синтаксических субстантивных композитов – обозначений действия в русском языке [Текст] / О. В. Блюмина // Східнослов'янська філологія. – Горлівка : ГДПІМ, 2009. – С. 124-130.

Блюміна 2011: Блюміна, О.В. Субстантивні композити зі значенням процесуальності в російській мові [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. В. Блюміна. – Дніпропетровськ, 2011. – 21 с.

Дьячок 2010: Дьячок, Н.В. Вопрос о семантических и формальных границах номинатом типа «словосочетание + универб» [Текст] / Н. В. Дьячок // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 4/1. – С. 104-108.

Капшук 2009: Капшук, Л. К типологии комплексных объединений номинатом [Текст] // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – № 17. – С. 143-145.

Карлова 2010: Карлова, Т.Є. Ономаціологічний клас предикатів «мислення» у російській та французькій мовах [Текст] / Т. Є. Карлова // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – № 37. – С. 80-84.

Покотило 2010: Покотило, О. Квазікомполити англійської мови [Текст] / О. Покотило // Наукові записки Кіровоградського Державного педагогічного університету імені Володимира Вінніченка. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2010. – С. 102-105.

Теркулов 2007: Теркулов, В.И. Слово и номинатема : опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка : монография [Текст] / В. И. Теркулов. – Горловка : Изд-во ГПІІІЯ, 2007. – 240 с.

Теркулов 2010: Теркулов, В.И. Номинатема : опыт определения и описания : монография [Текст] / В. И. Теркулов / научн. редактор М. В. Пименова. – Горловка : ГПІІІЯ, 2010. – 228 с.

Dokulil 1962: Dokulil, M. Tvoreni slov v ceštine. I. Teorie odvozováni slov [Text] / M. Dokulil. – Praha : CAV, 1962. – 263 S.

В предложеном исследовании выводится новая композитная единица – атрибутивный композитный комплекс, которая представляет собой совокупность сложных слов, имеющих тождественный формально-семантический ономаціологический базис. Для установления направлений описания указанной единицы автор анализирует атрибутивный композитный комплекс «-окий (с определенными глазами)». Базовым направлением признается установление реестра ономаціологических моделей, в которых этот комплекс реализуется.

Ключевые слова: атрибутивный композитный комплекс, номинатема, ономаціологический базис, ономаціологический признак, ономаціологическая модель.

A new composite unit is produced in the given research. It is an attributive composite complex which is the complex of composites having homogeneous formal semantic onomasiological basis. The author analyses the attributive composite complex ("-okyi", i.e. with the definite eyes"). To establish a list of onomasiological models where this complex is implemented is the basic direction.

Keywords: attributive composite complex, nominatheme, onomasiological basis, onomasiological sign, onomasiological model.

Надійшла до редакції 21 серпня 2012 року